

Dietmar Endler
(Leipzig)

Bulgaria and Bulgarians in the German Popular Literature: Kurt Aram

Abstract: The article deals with Bulgarian imagery and motifs in two novels – *Velko, the Balkan Cadet* (*Welko der Balkankadett*, 1914) and *Leda. A Novel from the Near East* (*Leda. Roman aus dem nahen Osten*, 1926) – by the German poet, journalist and author of novels, plays and travel notes Kurt Aram (1869 – 1934).

Дитмар Ендлер
(Германия, Лайпциг)

България и българите в немската популярна литература: Курт Арам

В немскоезичната литература трудно ще се намери автор, съизмерим по величина с Иван Тургенев, който в романа си *В навечерието* въвежда образа на българина Инсаров. Независимо от този факт обаче и в литературата на немски език се откриват образи на българи и български мотиви значително по-често, отколкото бихме могли да предположим, особено що се отнася до развлекателната или популярната литература. Предпочитани са романите именно от този вид литература, защото в известна степен имат познавателна стойност и ако са добре списвани, е възможно да се окажат привлекателни и в художествено отношение, отговаряйки на разбираемото изискване от страна на четящата публика за достъп до увлекателно забавно четиво. А това несъмнено заслужава вниманието и на литературния историк.

Проблемът за българските образи и мотиви в немскоезичната литература ме занимава отдавна (срв. Endler 2010; 2013). Очевидно темата не е изчерпана, ще има нови разкрития, ще има допълнения към направеното. Такъв вид „допълнение” е настоящата статия за Курт Арам и неговите романи за България *Welko der Balkankadett* (1914) / *Балканският кадет Велко* и *Der Kampf um Leda. Roman aus dem Nahen Osten* (1926) / *Борба за Леда. Роман от Близкия Изток*.

Курт Арам – с гражданско име Курт Фишер – е роден на 28 февруари 1869 г. в Лене (от 1929 г. квартал на гр. Ремшайд в провинция Северен Рейн-Вестфалия). Първоначално е протестантски свещеник в Херборн (окръг Гисен в провинция Хесен). От този период е псевдонимът му Курт Арам. Както по-късно отбелязва авторът, църковните власти се отнасяли „с неодобрение към неговите белетристични наклонности по време на възникващия натурализъм” и изисквали „да използва поне някакъв псевдоним за писанията си”; за него като теолог било най-подходящо „от

Дитмар Ендлер

Фишер да направи просто Арам, което е арамейският превод на типичното немско име Фишер и нищо повече” (Aram 1914: 8). През 1900 година Арам напуска служението си, за да се посвети на литературна и журналистическа дейност. Премества се в Мюнхен, публикува в сатиричния седмичник „Simplicissimus”, а от 1907 до 1910 г. е съредактор на списанието за култура „März”/ „Март”, редом до Лудвиг Тома, Херман Хесе и Алберт Ланген. През 1909 г. отива в Берлин, където първоначално е редактор на статии с тематика от областта на културата във в. Berliner Tageblatt / в. Берлински всекидневник. От февруари 1917 до февруари 1918 г. е главен редактор на Deutsche Balkan-Zeitung / Немски вестник за Балкана, който излиза в София. Курт Арам почива на 28 януари 1934 г. в Берлин

Курт Адам е усърден автор, публикувал множество книги от различни жанрове: поезия (*Gedichte / Стихотворения* 1899), пиеси (*Die Agrarkommission, Komödie / Аграрната комисия, Комедия в три действия* 1899), разкази (*Pastorengeschichten / Разкази за пастори* 1907), над дузина развлекателни романа, които обикновено излизат в разни „Библиотеки на романа“: *Schloß Ewich* (1905) / *Замъкът Евих, Jugendsünden* (1908) / *Младежки грехове, Die Hagestolze. Humoristischer Roman* (1910) / *Ергените; Baronin Gorn* (1912) / *Баронеса Хорн; Familie Dungs* (1913) / *Семейство Дунгс; Die Kusine aus Amerika* (1914) / *Братовчедката от Америка; Violet. Der Roman einer Mutter* (1915) / *Виолет. Романът на една майка* (филмира се през 1921 г.); *Schatten* (1915) / *Сянката; Franz Ferdinand, der Zahnarzt. Die Geschichte einer Ehe* (1917) / *Франц Фердинанд, зъболекарят. Историята на един брак* и др. В днешно време по-голям интерес предизвикват все още описанията на неговите пътешествия и романите-пътеписи, в които пресъздава случки и наблюдения от пътуванията си в САЩ, Италия и през Далечния Изток, Персия и тогавашна Русия. Така през 1912 г. възниква неговата книга *Mit 100 Mark nach Amerika. Ratschläge und Erlebnisse, mit einem Katechismus für Auswanderer. / Със 100 марки до Америка. Съвети и преживявания, с ръководство за преселници*. В списание „März“ Арам публикува през 1908 г. пътеписа *Nord-Persien / Северна Персия* (Aram 1908: 45-52), отделни наблюдения върху страната и хората се откриват в книгите *An den Ufern des Araxes. Ein deutscher Roman aus Persien* (1911) / *По бреговете на Аракс. Немски роман от Персия* / и *Oh Ali! (1927) / О, Али!* Подтикнат от американски издател, Арам предприема през лятото на 1913 г. пътуване до Русия, публикувайки в няколко броя на списание „März“ статии под заглавие „Russland und die Juden“/ „Русия и евреите“, които разглеждат антисемитизма в царска Русия; през същата година статиите излизат като самостоятелна книга под заглавие *Der Zar und seine Juden. / Царят и неговите евреи*. Преживяванията си от лятото на 1914 г. Арам обработва документално и белетристично: през юли 1914 г. заминава от Истанбул през Батуми и Тбилиси за Ван в Източна Анатолия, но в Тбилиси, който по това време принадлежи към царска Русия, го изненадва избухването на Първата световна война. Арам е арестуван като цивилен военнопленник и интерниран в Сибир. Тези събития, както и скорошното си бягство оттам той описва в *Nach Sibirien mit hunderttausend Deutschen. Vier Monate russische Kriegsgefangenschaft* (1915) / *До Сибир със сто хиляди немци. Четири месеца военен плен*. Същевременно поставя тези напрегнати събития в основата на романа си *Die Männer im Feuerofen. Roman aus der Kriegszeit* (1916) / *Мъже в огнена пещ. Роман от военното време*. Централна фигура е немкинята Мария фон Хаген, която желае да се омъжи в Тбилиси за балтийския немец и офицер от руската войска Ханс фон Пален, но военните събития осуетяват заплануваната сватба. Мария

споделя съдбата на германските колонисти в Русия и бива интернирана в Сибир, едва в края на войната годениците се срещат отново. Местата, фигурите, събитията от документалния репортаж се пренасят с леки изменения в романа, разказът се обогатява с нови фигури и фабулни елементи и се превръща в завладяващо четиво. Тук, както и в останалите си книги, Арам се стреми към постигане на увлекателно повествование, при което не липсват щастливи случайности, изненадващи (и в повечето случаи щастливи) промени, както и мелодраматични ефекти. Заглавието *Мъже в огнената пещ* е взето от Стария Завет (прор. Даниил 3): така, както тримата мъже, хвърлени по заповед на Навуходоносор в пламтящата огнена пещ, излизат невредими от огъня, така и пленените немци запазват твърдостта си - в духа на времето (1915/16 г.)

Откъде се появява литературният интерес на Курт Арам към Българите и българите?

Макар и конкретните обстоятелства да не са ни известни, може да се предположи, че ангажираността на Арам в Германската мисия за Ориента (Deutsche Orient-Mission) и в Помощ за Армения насочват погледа му към българите и България: Йохан Лепсиус (Johann Lepsius, 1858-1926), духовно лице от Берлин, основава през 1895 г. Германската мисия за Ориента. Натоварена е с мисионерска работа сред мохамеданите, но поради преследванията на арменците в Османската империя през 1894/95 г. Лепсиус и помощниците му ориентират дейността си първоначално към информиране на немската и европейската общественост за тези събития и към организиране на помощи за арменците; мисионерската работа временно е изоставена (срв. Schäfer 1932; Feigel 1989). Създава се Deutscher Hilfsbund für Armenien (1896-1900; Германски съюз за помощ на Армения), който действа и в граничните на Османската империя страни – Персия и България, предоставили убежище на бежанците, с организиране на помощни лагери, убежища за сираци и училища, медицинска помощ. От основополагащата публикация „Германия, Армения и Турция“, разработена в Университета „Мартин Лутер“ в Хале, научаваме:

„Фишер, Ханс (псевдоним на Курт Арам), 1897-1926, свещеник в Нидер-Вайсбах (Хесен), по-рано сътрудник на Й. Лепсиус, заминава през май 1897г. със съпругата си Елзе Фишер, както и с Мари и Маргарете Паулат за Северна Персия...“ (Goltz 2004, III: 160).

В споменатия пътепис „Северна Персия“ Арам съобщава: „През 1897 г. прекарах почти цяла година в Персия“, и споменава градовете Тебриз, Джулфа и Урмия (Aram 1908: 45 и сл.). В книгата *Царят и неговите евреи* Арам си спомня:

„След арменските кланета живях месеци наред сред арменски бежанци, осакатени мъже, обезобразени жени, осиротели деца, отчаяни майки. Ситуацията беше сърцераздирателна.“ (Aram 1914: 164).

Аксел Майснер съобщава за събрание на Комитета на Германската помощ за Армения в провинция Саксония от 3.IX.1897 г., на което между другото Лепсиус докладва за контролното си пътуване до България, а Ханс Фишер – за посещението на организираните от него пунктове за деца в Урмия (северозападен Иран), Каласар (северозападен Иран) и Урук (днес Варка в Ирак). Арам отбелязва: „Ханс Фишер съобщи отново за контролното си пътуване и се оплака от окаяното състояние на много бежанци.“ А на друго място, също по този повод, се съобщава:

„Фишер, който поради тежко заболяване на жена си бе принуден да напусне Персия, продължи да се занимава главно с изнасяне на доклади в Германия“ (Meißner 2010: 307).

При пътувания за Турция и Близкия Изток България е възможна транзитна страна. Още повече, че самата България е в полето на действие на Немската помощ за Армения и на Германската мисия за Ориента. Хиляди арменски бежанци идват в България. В черноморския град Варна с 15.000 до 20.000 жители пристигат около 6000 бежанци. Напрегната е ситуацията и в Шумен, Русе, Бургас (Schäfer 1932: 14; срв. също Damianov 2003: 36 и сл.). Арменците са приети със съчувствие, но живеят при трудни условия, тъй като и самото българско население е бедно и липсват възможности за работа (Schäfer 1932: 14; Damianov 2003: 36 и сл.). „Помощ за Армения“ изгражда помощни пунктове в различни български градове – Варна, Русе, София, Пловдив. Особена грижа се полага за децата. След 1900 г., когато вълната на избухналото в средата на 1890-те години бежанско движение отзвучава, мисионерската дейност на Германската мисия за Ориента се възстановява сред мюсюлманите в различни български области и се направлява от Пловдив, Варна, Русе и други градове в страната.

Дори и да не е могъл да осъществява по-дълги пребивавания в чужбина по семейни причини, твърде вероятно е Арам да е правел ограничени по продължителност пътувания по поръчение на Помощ за Армения и на Германската мисия за Ориента, при което някои от тях са преминавали през България. Така например известно е, че след завладяването на Одрин от българските войски по време на Балканската война (13 март 1913), Арам пристига тук от Берлин, за да предаде (заедно с упълномощено от България лице) парични помощи за пострадалия от войната град (Damianov 2003: 133). По-късно Арам си спомня:

„Скоро след превземането на Одрин от българите се оказах в този изтощен от глад град“ (Aram 1914: 164).

Наред с международния интерес към българите и техните военни победи в Първата балканска война, непосредственият сблъсък с белязания от войната град и неговите жители със сигурност са подтикнали Арам към написване на *Балканският кадет Велко*.

* * *

Романът *Welko der Balkankadett. Eine Erzählung aus dem Balkankriege 1912/13* (*Балканският кадет Велко. Разказ от Балканската война 1912/13*) излиза от печат през 1914 г. в издателство Улщайн & Со Берлин/Виена. Действието на романа е представено прегледно: Селският момък Велко от село Бояна край София е още непълнолетен, когато избухва Балканската война (8.10.1912-1.05.1913), но въпреки това желае да отиде на фронта. При все че баба му Вида се опитва да го разубеди, той все пак е приет в македонски доброволчески батальон. Военната дисциплина първоначално го затруднява, но скоро той се превръща в смел и образцов воин, който е в състояние да поеме върху себе си всякакви трудности, не отстъпва пред опасностите, понася стоически ранявания и пр. Участва в боевете за Кирк-килиз (дн. Киркларели, бълг. Лозенград) и впоследствие в превземането на Одрин, където преди боевете се налага като разузнавач да устои (заедно със свой съселанин) на редица опасни ситуации.

В *Балканският кадет Велко* Арам показва неизменно своята ангажираност с проблема на арменците. В IV глава („Настрадаин Ходжа“) героят на романа се

сприятелява с арменски младеж на име Кристо, чийто родители забягват от Османската империя в България през 1890-те години. Велко, който се радва на гостоприемството на това семейство, е сигурен, че победна България би помогнала на арменците като на братя. По-късно младите мъже се срещат на фронта (глава VIII: „Портата на блаженството“).

Езикът на Арам в този роман не рядко е простодушен, при което погледът на автора е отправен към читателя и преди всичко към младия читател. Книгата е пропита от голяма симпатия към българите, от съчувствие към тяхната съдба и от горещото желание да приближи немския читател до страната и нейните хора. Творбата впрочем показва, че авторът ѝ познава българската действителност, българските обичаи и традиции, както и събитията в столичния град. Арам включва в текста български изрази за поздрав, изписани с латински букви (*dobre došli*), в отделни случаи дори размишлява върху идиоматични тънкости на българския език (*černi dni*) и съобщава за някои особености на българското ежедневие.

Съдбата на Велко и на другите персонажи в романа е вплетена в развоя на войната. Наистина описват се военни страдания и жертви от двете страни, но войната се показва преди всичко като голямо изпитание, набляга се на героично-патриотичния аспект. Нещо повече - на едно място действието се представя дори като война на две раси и на две религии (с. 170). Едва когато към края на романа се говори за нова балканска война (Междусъюзническата война 29.06.1913-10.08.1913), войната за плячката между България и нейните някогашни съюзници, и Турция, авторът внася критически акценти срещу самонадценяването на онези, които и от българска страна заявяват отново желанието си за война. „Големите успехи опияниха българите и ги заслепиха“, коментира авторът (с. 205). А баба Вида заявява: „Когато Бог иска да провали, наказва със слепота“ (с. 217).

Арам включва героите на романа в историческите събития, пише за реални исторически личности и реални военни операции, които са в основата на белетристичната фикция. Правят впечатление някои картини на боя, особено в гл. VII „Голямото изстребление“ и в гл. VIII „Портата на блаженството“, които ту общо, ту детайлно внушават, но и романтично-приповдигнато очертават бойните действия, жертвоготовността и волята за победа на българските войни.

В близкото минало романът *Балканският кадет Велко* не намира отзвук в България. Ситуацията се променя донякъде с излизане на изследването за Балканските войни (1912-1913) от Иван Т. Теодоров (1905-1997), което, както се разбира от предговора на Веска Николова, дъщеря на автора, възниква през 1980-те години, но едва през 2007 г. Излиза от печат (срв. Теодоров 2007). Очевидно Иван Т. Теодоров е предполагал, че Арам е бил военен кореспондент и затова възприема книгата *Балканският кадет Велко* като исторически документ по отношение описанията на военните операции в нея. Така

в бележка под линия към гл. XIII „Лозенград“ Теодоров отбелязва, че е заел описанието на решителните бойни събития около този град от военния кореспондент К. Арам (с. 107); същото се повтаря в гл. XXI, която се отнася до битката за Одрин (с. 167). Впрочем още в предговора към този труд дъщерята на автора пише, че баща ѝ безрезервно се е доверил на книгата на Арам, но *Welko der Balkankadett* не е нито фронтови дневник, нито сборка от фронтови репортажи, а художествено произведение (Теодоров 2007: 12). По всяка вероятност Арам не е бил военен кореспондент. В книгата *Вестители на бойна слава* Иван Шипчанов съобщава, че по време на Бадканските войни в България са били акредитирани 11 немски военни кореспонденти, но името на Ханс Фишер или Курт Арам липсва в списъка (срв. Шипчанов 1983: 39-45).

За отбелязване е обаче, че именно съчинението на Теодоров насочва отново вниманието към романа на Арам *Балканският кадет Велко* предимно с поместените от него по-големи пасажии от романа в превод на български език: почти цялата гл. VII „Голямото изстребление“ (битката при Кирк-килиз), както и няколко абзаца от гл. VIII „Портата на блаженството“ (за победата при Люле Бургас), а също и от гл. IX „Кървавите опинци“. Към тях се добавят множество по-кратки цитати и насочвания към Арам.

Очевидно преведените от Теодоров пасажии от книгата на Арам привличат вниманието и на писателя Стефан Цанев, който включва по-големи откъси в книгата си *Български хроники*, за да предаде героизма на българските войски по време на Балканската война. В бележка под линия Стефан Цанев посочва като източник „Курт Арам. „Балканският кадет Велко“ – цитирано по Иван Т. Теодоров (1905-1997), *Балканските войни. 2007*“ (Цанев 2008: 320). Във връзка със 100-годишнината от Балканската война през 2012/13 г. в България отново се заговори за „военния кореспондент“ и „безпристрастен свидетел“ на времето Курт Арам и за неговата книга *Балканският кадет Велко*, отново посочените пасажии бяха поставени в интернет, в различна степен съкратени или преработени. По-пълни данни за Арам и връзките му с България обаче не се намират.

При това романът *Балканският кадет Велко* се оказва двойко свързан с българската литература: сравнението на композиционната структура на романа *Балканският кадет Велко* от Арам с тази на Вазовия разказ *Вълко на война* от 1886 г. показва наличие на типологична връзка, независимо от факта, че Вазовата творба е майсторски къс разказ, а тази на Арам – богато на епизоди обхватно произведение от 225 страници. И в двете произведения се разказва за селски младежи по време на война; при Вазов епизодът е от Сръбско-българската война 1885 г., а при Арам действието се развива по време на Първата балканска война 1912/13 г. Както при Вазов, така и при Арам се появява баба Вида – едната от Пловдивско село, другата – от Бояна при София; и двете се безпокоят

за мобилизирания внук Велко, респективно за мобилизирания син Вълко. Вълко първоначално се крие под покрива на плевнята, докато най-после се присъедини към другарите си, докато Велко пък иска да стане войник, въпреки своето непълнолетие. Протичането на военната служба и утвърждаването на двамата младежи показват също сходства. И двамата получават прозвища – подпоручик единия, съответно балкански кадет - другия. Напълно възможно е Арам да е познавал разказа на Вазов. От 1908 г. разказът става достъпен и в немски превод под заглавие „*Welko im Kriege*“, поместен с сборник с избрани разкази от Иван Вазов, издаден от Мария Йонас фон Шатанска в Лайпциг (Wasow 1908). Преводачката предава името Вълко като Welko, така че името от немския превод дори съвпада с името на Арамовия герой. Напълно възможно е Арам да е познавал превода на Вазовия разказ.

Разбира се, сравнението може да ни изглежда спекулативно. Но съвсем еднозначно е любопитното обстоятелство, че Арам въвежда в действието на *Балканският кадет Велко* строфи от български стихотворения в немски превод – било в монолога на даден герой, било като текст на песен, която се пее от Велко или от неговите приятели. Става въпрос за следните произведения:

- пет от дванадесетте строфи на „Хаджи Димитър“ от Христо Ботев (1848-1876) на с. 25;
- две от осемте строфи на стихотворението „Къде си, вярна ти любов народна“ от Добри Чинтулов (1822-1886) на с. 75;
- две от петте строфи на стихотворението „Обесването на Васил Левски“ от Христо Ботев на с. 151;
- две от шестте строфи на стихотворението „Ясна, светла месечинка“ от Михаил Маджаров (1854-1944) и една свободна обработка и съкращаване на следващите четири строфи на с. 72.

Само при „Хаджи Димитър“ се споменава името на поета – съчинено „от Христо Ботев, един друг герой на свободата“ (с. 25). При останалите творби имената на авторите не се споменават. Очевидно стихотворенията са били преведени специално за романа. Наистина през 1899 г. излиза превод на „Хаджи Димитър“ от Георг Адам в сп. *Neue deutsche Rundschau*. Други преводи на немски език се включват по-късно в антологията *Цветя от Балкана (Blumen aus dem Balkan)*. Berlin 1917) на Ото Мюлер-Нойдорф и в *Страната на розите (Das Rosenland)*. Hamburg 1918) на Рода Рода, но вариантите в романа на Арам се различават от тези преводи. От останалите споменати по-горе стихотворения до 1915 г. не са известни публикации на немски език.

Ще посочим няколко примера за преводите в романа на Арам.

Христо Ботев (1848-1876) – от:

Хаджи Димитър

Er lebt, er lebt! Dort auf dem Balkan
Im eigenen Blut liegt er und stöhnt,
Ein Held mir der Wunde tief in der Brust,
Der jugendliche Held voll männlicher Stärke.

За сравнение в оригинал:

Жив е той, жив е! Там на Балкана,
потънал в кърви, лежи и пъшка
юнак с дълбока на гърди рана,
юнак във младост и сила мъжка.

Обесването на Васил Левски

O Mutter, o meine liebe Heimat,
Warum so traurig, warum weinst Du?
O Rabe, Du verfluchter Vogel,
Auf welchem Grabe krächzt Du?

О майко моя, родино мила,
Защо тъй жално, тъй силно плачеш?
Гарване и ти, птицо проклета,
На чий гроб там тъй грозно грачеш?

Добри Чинтулов (1822-1886), поет от времето на национално-освободителните борби, чиито стихотворения продължават да живеят в популярни песни; не са известни никакви немски преводи на негови творби.

Wo bist du, teure Heimatliebe?
Wo glühen die Funken Deiner Liebe?
Du starke Flamme, flamme empor
Zu stürmischem Feuer
In den Herzen der Jugend,
dass sie alle ins Gebirge zieh'n!

Къде си, вярна ти любов народна?
Къде блестиш ти, искра любовородна?
Я силен пламък ти пламни,
Та буен огън разпали
На младите в сърцата,
Да тръгнат по гората.

Михаил Маджаров (1854-1944) създава малко на брой стихотворения, но се

изявява и като публицист, автор на мемоари и политик. Поетичните му творби не са известни в превод на немски език.

Klares und helles Mondlein,
Höre, ich bitte dich,
Gibt es noch einen Menschen
In solchem Elend wie mich?
Gibt es sonst noch ein Herz,
Wie das meine so voll Wunden,
Ach, von Kummer so schwer,
Und in Schmerzen gebunden?

Ясно-светла месечинко,
Кажи, теб се моля,
Дали има други кат мен
В таквази неволя?
Дали има друго сърце
Тъй силно ранено,
Препълнено с тежи мъки,
С кръви облено?

Тези непретенциозни преводи са опит за първоначално приближаване до българската поезия; забележителното обаче е, че са включени в роман. Очевидно Арам се е интересувал от българите и тяхната поезия още преди да стане редактор на Deutsche Balkan-Zeitung. Разбираемо е, че популярни поети като Ботев и Чинтулов са привлекли вниманието му. Но как стои въпросът с Михаил Маджаров? Той е съвременник на Арам, дали са се познавали лично? И изобщо с какви познавачи на литературата в България е контактувал? Дали е владеел българския език, сам ли е изготвил превода на тези стихотворения или някой му е помогнал? Преводите предполагат занимание с български език и общуване с литературно образовани партньори във времето преди 1914 г. За съжаление липсват конкретни данни по този въпрос.

* * *

Понятно е, че публицистичният опит, познаването на България, а защо не и на българския език са предопределили Курт Арам като ръководител на първата годишнина на Deutsche Balkan-Zeitung, чийто първи брой излиза на 19 февруари 1917 г. в София. Вестникът се издава от Немско-българското дружество, което се конституира на 16 февруари 1916 г. в Берлин, т.е. скоро след присъединяването на България към военно-политическия блок на Централните сили – Германия и Австро-Унгария. Немско-

българското дружество се управлява от влиятелни политически и индустриални кръгове, върху страниците на вестника преобладават официални новини за войната и икономически проблеми. Предлагат се и преводи на български разкази и стихотворения, както и репортажи за културния живот, които се открояват като едва ли не иреални на фона на новините от фронта. С абдикацията на цар Фердинанд на 3 октомври 1918 г. вестникът се закрива (срв. Kirova 2009: 216-222).

Литературен плод от пребиваването на Арам в София е романът *Леда*, отпечатан през 1926 г. в Берлин от Немското общество на книгата (Deutsche Buch-Gemeinschaft). Действието се развива в българската столица през военните години 1916-1918. Повествованието започва като приключенски роман, говори се за отвличане, за откуп, за различни опасности, които се използват като клише, за да внушат чувството за „балканска“ атмосфера, но описанието на застрашителни събития се изчерпва с алюзии, завладяващо е само въведението. Подобно на много други романи на Арам, *Леда* също е до голяма степен тривиален любовен роман. Централните фигури в романа не са ясно очертани. Някой си Фридрих Франц фон Кауфман пребивава с тайна мисия в София като свръзка между правителството в Берлин и „Македонското движение“, представлявано от влиятелния и заможен Христо Серафимов. Неговата симпатична и самоуверена дъщеря Леда и немецът Фридрих Франц фон Кауфман се влюбват, но скоро са обхванати от съмнения: обкръжени от интриги и егоизъм, те започват да се съмняват във влечението си един към друг и се изпълват с подозрение, че любовта на другия е престорена и основана само на интереса. Фактът, че сестрата на Леда, Катерина, някога е пожертвала личното си щастие заради гешефтарските интереси на родителите ѝ, помага на Леда и на фон Кауфман да се освободят от манипулациите и отново да се съберат.

Въпреки че фабулата, а и някои герои в романа изглеждат понякога изкуствено конструирани, повествованието в известно отношение е завладяващо. Заслуга за това имат многобройните образи и раздвиженото действие, което се разиграва сред избраното софийско общество. Появяват се български, немски, австрийско-унгарски и турски офицери и политици, говори се за цар Фердинанд, когото насаме наричат „лисица“ – реално съществуващото прозвище, използвано от неговите критици. Споменава се министър-председателят Радославов, наречен „старият“. Авторът познава най-важните заведения и техните посетители. Забележителен е следният пасаж:

„На дългата маса седяха приятели и сътрудници на „Мир“ (водещ тогавашен вестник, бел. Д. Е.), а сред тях - националният поет на България с благовидно изражение, чиито умни сиви очи блестяха зад стъклата на неговите очила“ (с. 49).

Името му не се споменава, но е ясно, че става дума за Иван Вазов. Действието на романа ни води в кръга на изискани дами, на офицери, представено е тогавашното

„издигнато“ българско общество, неговите стремежи и суетни прищявки. Говори се за манталитета на немци и българи, за политически и военни действия (например за настъплението на генерал Алексей Брусилов от май-септември 1916 г.), за отстраняването на руския цар през февруари 1917 г., за Октомврийската революция, за предстоящата немска офанзива на фронта и т.н. Налице са оплаквания от тежобите на войната, които стават все по-потискащи, чувства се опасение от конкуренцията на немците, независимо че официално са съюзници на българите. „Само най-последно да има мир“, въздиша един българин.

Наистина, отразена е гледната точка на Арам, но читателят, който познава София и българската история, ще приеме в значителна степен обрисованата картина – картината на града и на част от неговото общество в обстановката на война, неспокойствието, раздвоението и преди всичко картината на един обществен елит между модерното и патриархалната изостаналост. Арам размишлява отново за сблъсък между модерния столичен живот и близкото селско минало, за селския мироглед, който все още е характерен и за модерния софийски гражданин. Авторът описва как полицията напразно се опитва да отстрани волска каруца от представително място в столицата. По-нататък рисува как изискани дами от обществото купуват на селския пазар прасенце за домашната си трапеза, как сами си го избират и занасят вкъщи. За посетителите на един благотворителен концерт се съобщава: „От публиката на партера се носеше дъх а чесън, а от ложите – на френски парфюм.“ Сполучливи картини от един град на промяната.

Авторът добре опознава града по време на годините, прекарани в София. Пред очите на читателя възкръсва географията на тогавашния град – назовани са имена на улици и забележителни постройки, църквите „Св. Крал“ (днес „Св. Неделя“) и „Св. Петка Самарджийска“, отправя се поглед към кубетата на катедралата „Св. Св. Кирил и Методий“ (име, което катедралата „Св. Александър Невски“ носи от 1916 до 1920 г.), споменава се булевард „Цар Освободител“, улиците „Шипка“, „Мария Луиза“ „Кракра“, говори се за „Борисовата градина“ и за „4-ти километър“ – известни и днес на жителите и посетителите на българската столица. В текста са вмъкнати исторически дати, например смъртта на царица Елеонора на 12 септември 1917 г. или земетресението от 17 октомври 1917, което разтърсва София и предизвиква големи поражения. Арам говори дори и за времето в София, за гъстите есенни мъгли, студените зими с поледиците, както и за непоносимите горещи дни през лятото. Вплита в повествованието и някои забавни истории като тази за селянина, който искал да надхитри съдията и сам попаднал в клопката. Споменава и литературни произведения: героят му фон Кауфман чете *„Единадесет години на Балкана, спомени на един пруски офицер от 1876 до 1887 г.“* от познавача на България, Рихард фон Мах.

В *Леда* Курт Арам се представя като добър наблюдател на българския живот по негово време. По отношение на критичния поглед върху модерния столичен живот и

семеиния морал той напомня късния Вазов или Георги Стаматов. Книгата му представя наистина един критичен, но същевременно приветлив образ на България. Подзаглавието „Роман от Близкия Изток“ показва колко далечна е била българската тематика по това време за немския читател.

* * *

С романите *Балканският кадет Велко* и *Леда* пребивавалият в много страни Курт Арам дава своя принос към въвеждане образа на България и българите в немскоезичната литература. Редица въпроси около възникването на този интерес към България у автора остават обаче все още неизяснени. Имал ли е Арам контакти с културни и литературни кръгове в България, които са го вдъхновявали и импулсирали в неговите белетристични занимания? Искане се да вярваме, че бъдещото разкриване на едно или друго книжовно наследство в България ще хвърли допълнителна светлина върху личността на Курт Арам.

ЛИТЕРАТУРА

- Aram 1908: *Aram, K.* Nordpersien. – März. Halbmonatszeitschrift für deutsche Kultur. 2. Jg., 3. Band, Juli-September, 45-52.
- Aram 1914: *Aram, K.* Der Zar und seine Juden. Berlin.
- Aram 1914a: *Aram, K.* Welko der Balkankadett. Eine Erzählung aus dem Balkankriege 1912/1913. Berlin-Wien.
- Damianov 2003: *Damianov, A.* Die Arbeit der Deutschen Orient-Mission unter den türkischen Muslimen von Anfang des 20. Jahrhunderts bis zum 2. Weltkrieg. Münster-Hamburg-Londeinen.
- Endler 2010: *Endler, D.* Wie kommt Sofroni von Wraza in einen deutschen Roman? Bulgarische Motive in deutschen Trivialromanen des 19. Jahrhunderts. In: Kristophson, J., R. Zlatanova (Hrsg.) Non solum philologus. Vorträge anlässlich des 70. Geburtstages von Prof. Dr. Dr.h.c. Helmut Wilhelm Schaller. Bulgarische Bibliothek, Bd. 20. München-Berlin-Washington, 100-116.
- Endler 2013: *Endler, D.* Was man Ende des 19. Jahrhunderts in Deutschland über Bulgarien lesen konnte. In: Schaller, H., R. Zlatanova (Hrsg.) Deutsch-Bulgarischer Kultur- und Wissenschaftstransfer [Forum: Bulgarien, 1]. Berlin, 79-104.
- Feigel 1989: *Feigel, U.* Das evangelische Deutschland und Armenien: die Armenienhilfe deutscher evangelischer Christen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext der deutsch-türkischen Beziehungen [Kirche und Konfession, 28]. Göttingen.
- Goltz 2004: *Goltz, H.* Hrsg. Deutschland, Armenien und die Türkei (1896-1925): Dokumente

- und Zeitschriften aus dem Dr. Johannes-Lepsius-Archiv an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. München, Teil III: Thematisches Lexikon zu Personen, Institutionen, Ereignisse.
- Kirova 2009: *Kirova, D.* Die Redaktion des „Deutschen Balkan-Zeitung“. In: Casper-Hehne, H., I. Schweiger (Hrsg.) Kulturelle Vielfalt deutscher Literatur, Sprache und Medien. Göttingen, 216-222.
- Meißner 2010: *Meißner, A.* Martin Rades „Christliche Welt“ und Armenien. Bausteine für eine protestantische Ethik. Münster.
- Müller-Neudorf 1917: *Müller-Neudorf, O.* Blumen aus dem Balkan. Eine Auswahl bulgarischer Gedichte und Erzählungen. Berlin.
- Roda Roda 1918: *Roda Roda, A.* Das Rosenland. Bulgarische Gestalter und Gestalten. Hamburg.
- Schäfer 1932: *Schäfer, R.* Geschichte der Deutschen Orient-Mission. Potsdam.
- Wasow 1908: *Wasow, I.* Die Bulgarin und andere Novellen. Aus dem Bulgarischen von Marya Jonas v. Szatańska. Leipzig.
- Теодоров 2007: *Теодоров, И. Т.* Балканските войни (1912-1913). Исторически, дипломатически и стратегически очерк. Теодор Теодоров – парламентарният лъв. Издадено с подкрепата на Главно управление на архивите към Министерския съвет. София.
- Шипчанов 1983: *Шипчанов, И.* Вестители на бойна слава. София.
- Цанев 2008: *Цанев, Ст.* Български хроники. 1878-1943. Поема. Т. 3. София-Пловдив.